

İSTANBUL ÇOCUK OYUNCAKÇILARI

FADİME GELEŞ*

Dünyanın birçok ülke, kent ve kasabasında görülebilen çocuk ve oyuncak müzeleri, buldukları bölgelerin kültür tarihine ışık tutacak araştırmaları da desteklemiştir. Ülkemizde ise çocuk ve oyuncak tarihimizin izini sürerek söz konusu tarihi aydınlatmaya yönelik bazı çalışmalar mevcuttur. İstanbul'un eski oyuncakçılığı konusunda ise Büyükşehir Belediyesi Koleksiyonları'nda bulunan 28 adet Eyüp oyuncakları araştırmacılara yol gösterici objeler olarak önem taşımaktadır.

Eyüp Oyuncakçıları

İmparatorluğun başkenti İstanbul'un Eyüp semtinde, Eyüp Sultan Türbesi'ne giden İskele Caddesi üzerinde "Oyuncakçı Çıkmazı" denilen sokakta, karşılıklı iki sıra dükkânlarda yüzyıllarca oyuncak üretilmiş ve satılmıştır. "Eyüp oyuncakları" ismi, özele indirgeme gibi görünüp yöresellik çağrışımı yapmakla beraber geleneksel oyuncakçılığımızı tanımlamaktadır. Eyüp bu devirde bir üretim merkezi olmakla beraber buradan İstanbul ve Anadolu'ya da değişik vasıtalarla satış yapılmaktadır.

İlk oyuncak II. Mahmud zamanında memleketinden İstanbul'a Nizam-ı Cedid askeri olarak gelip Rami Kışlası'nın açılış töreninde "dümbek" çalan Dökmeci Hasan Ağa tarafından Eyüp'te yapılmıştır. Eyüp'e yerleşen Hasan Ağa, ramazanlarda sahur maniciliği, diğer zamanlarda oyuncakçılık yapmış, "Tükrüklü Oyuncakçı" adı ile anılmıştır. Sonrasında Gümüşsuyu Darbukacı Halil Efendi, Küçük İsmail

* İBB Şehir Müzesi

1- Eyüp imalatı dönme dolap (XX. yüzyıl başı, İBB Şehir Müzesi)

Efendi, oyuncakçı dükkânları açarak bu sanatın yayılmasına hizmet etmişlerdir.¹

Oyuncakçı dükkânlarının arkası üretim yeri, ön kısımları ise camekânlı vitrinler olarak hizmet veriyordu. Satışlar toptan ve perakende olarak yapılıyordu. Bahsi geçen oyuncaklar arasında XX. yüzyıl başına kadar üretimi sürdürülmüş olan çember, araba, dönme dolap, toprak testi, düdük, tef, dümbelek, fırlıdak, top, topaç, tel dolap, sandalye, aynalı beşik, şakşak, kaynana zırlıtısı, saplı davul, hacı yatmaz, havan, yayık, cambaz, çekirge, koyun-kuzu, Karagöz-Hacivat tasvirleri ve benzerleri bulunuyordu.

Bazı oyuncak çeşitlerini türlerine göre sınıflandıracak olursak; tahta tekerlekli, önden ip takılıp çekilen, çocuğun yürümeyi öğrenmesi açısından faydalı, ayrıca kas gelişimine katkı sağlayan arabalarla, yine aynı özellikteki iki itme kolu olan tek tekerlekli el arabaları, *itilip çekilebilen oyuncaklar* olarak nitelendirilir.

1 Sadi Yaver Ataman, *Türk İstanbul*, İstanbul 1997, s. 177.

2- Eyüp imalatı salıncaklı beşik (XX. yüzyıl başı, İBB Şehir Müzesi)

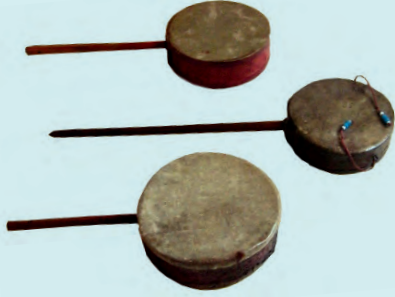
3- Eyüp imalatı arabalar (XX. yüzyıl başı, İBB Şehir Müzesi)

4- Eyüp imalatı cambaz (XX. yüzyıl başı, İBB Şehir Müzesi)

5- Eyüp imalatı davul ve trompet (XX. yüzyıl başı, İBB Şehir Müzesi)

6- Eyüp imalatı el davulları (XX. yüzyıl başı, İBB Şehir Müzesi)

Çivi, tel, teneke malzeme bağlantıları ile mekanik özellikler kazandırılmış hareketli oyuncaklar; bunlar bir tekerleğin ya da parçanın diğer bir parçayı harekete geçirmesi, döndürmesi ile ses çıkararak da çocuğun ilgisini canlı tutar. Bu tür oyuncaklardan biri olan kaynana zırlıtısı; değişik kültürlerde (Hint, İtalyan, Fransız) ve bizim kültürümüzde gezgin dervişlerin doğadaki hayvanları, çıkardığı sesle ürkütme ve uzaklaştırmada kullandıkları nefirin çocuk dünyasına yansımış modelidir.

Müzik aletleri ise, oyuna eğlence katmanın yanı sıra, dinleme becerisini, müzik kulağını geliştirerek ritim ve denge duygusu kazandırmakla çocuk gelişimine katkıda bulunan oyuncaklardır.

Çocuk, doğumundan yetişkinliğe nesnelere, seslere, hareketlere, büyüklerin dünyasına ait fakat kendi fiziksel özelliklerine uygun büyüklükte objelerle algılayıp kurgulayarak anlamaya, tanımaya

7 İstanbul'da bir oyuncak satıcısı (İBB Kültür A.Ş.)

çalışır. *Minyatür ev eşyaları* da bu amaca yönelik oyuncaklardır; beşik, havan, yayık, tel dolap, sandalye örnekleri bu çerçevede ele alınabilir.² Başka birçok eğitici ve eğlendirici açıdan tasnifi yapılabilecek bu oyuncakların ana malzemeleri ahşap olup yapımlarında deri, kâğıt, teneke, çivi, boncuk gibi yan malzemeler de kullanılmıştır. Ayrıca Haliç'in kırmızı çamur hamurundan da toprak testiler üretilmiştir. Genellikle bezemeli olan oyuncaklar; toprak boya ile ve sarı yaldızlarla, dikkat çekici canlı tonlarda, kırmızı, mavi, yeşil, beyaz renkler ile ağırlıklı olarak boyanmışlardır.³

XIX. yüzyıl başlarında 25-30 oyuncakçı dükkânı faalken, 1921'de Eyüp Çarşısı'nda yangınla yok olan Oyuncakçı Çıkmazı'nda

² Fadime Geleş, "Osmanlı'dan Günümüze Eyüp Oyuncakları ve Oyuncak Tarihindeki Yeri", *Günümüzde Çocuk Oyunlarında ve Oyuncaklarında Yaşanan Değişimler Sempozyumu: Bildiriler*, 9-10 Aralık 2010, Ankara 2011.

³ Fadime Geleş, "Eyüp Oyuncakları-Bir Sevgi Masalı", *Oyuncak Sergisi*, İstanbul 2011, s.74.

sadece iki dükkân kalmıştır. Son oyuncakçılardan Kadir Şengöz bir söyleşisinde oyuncakçılığın 1939'daki durumunu şöyle anlatmaktadır: "Eyüp oyuncakçılığı öldü artık. Bugün burada bir ben bir de iki dükkân aşağıda diğer bir oyuncakçı kaldı. Elimde kalan son tahtadan bir iki deve daha yaptıktan sonra tezgâhı söküp çıkaracağım... Zevkler çok değişti gün geldi, Avrupa'nın oyuncak fabrikaları ve teneke oyuncakları ile rekabet edemez olduk."⁴

Kadir Şengöz'ün söyleşisinden yaklaşık yarım asır sonra (2004) Hülya Yalçın, Kadir Şengöz'ün oğlu Halit Şengöz'le oyuncaklar üzerine görüşmesini aktarmaktadır:

Ben 77 yıldır çalıştırdığımız bu dükkânı, babamdan 1955 yılında devraldım... Biz burada sadece deve değil, tahtadan çift beygirli at arabaları, ördek arabaları, aynalı beşik, palyaço, Karagöz-

⁴ Hülya Yalçın, "Eyüp Oyuncakları Müzesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu VIII: Tebliğler*, İstanbul 2004, s. 69.

8- Oyuncak bebekli çocuk (XX. yüzyıl başı, F. Geleş Koleksiyonu)

9- Tahta çemberli çocuklar (XX. yüzyılın başı, F. Geleş Koleksiyonu)

Hacivat, trampet, davul, def, kamyon, kaynana zırlıtısı, beşik yapar ve satardık... Plastiğe teslim oluyordum yavaş yavaş. Rahmetli babam, teneke oyuncaklara isyan etmişti. Ama 16 yıl dayandı. Ben plastiğe daha çabuk teslim oldum. Hem baba mesleğimi sürdüremediğim hem de İstanbul'a

10- Taş bebekli çocuk fotoğrafı (XX. yüzyılın başları, F. Geleş Koleksiyonu)

has bir güzelliğin yok oluşunu gördüğüm için çok üzgünüm. Biz sadece tahta oyuncak yapmazdık; topraktan düdüklü testi, aynalı testi ve darbuka da yapardık⁵ 1958 yılına geldiğinde de Eyüp Meydanı ve çevre düzenlenmesi çalışması ile tarihî sayılabilecek son

⁵ Yalçın, "Eyüp Oyuncakları Müzesi", s. 70.

iki dükkân da ortadan kalkmış, İskele Meydanı'nda bir oyuncakçı dükkânı açan Şengözlerin tek dükkânında turistik anlamda oyuncak satışı devam etmiştir.

Beyoğlu Oyuncakçıları

XX. yüzyıl başlarından itibaren İstanbul kentinin tarihinde ve

tarihsel gelişiminde görülen değişim süreci, meydana gelen Batılılaşma hareketleri ile tiyatro-opera, fotoğraf makinaları ve diğer sanayi ürünlerinde olduğu gibi oyuncak satışı ve oyuncakçılıkta da yenilikler olmuş ve bu meslek Beyoğlu'ndaki şatafatlı dükkânlarda daha da faal hâle gelmiştir.⁶ Bunlardan akla gelen ilk isim Japon Mağazası veya Nakamura'nın Japon Mağazası olarak bilinir; ikincisi ise aynı yerde 63 yıldan beri faaliyetini sürdüren Çocuk Bonmarşesi'dir. Bunların dışında Karlman Pasajı'nda, Yüksek Kaldırım'ın bir iki küçük dükkânında, Hocopulo Pasajı'ndaki "Kuklalar Hastahanesi"nde ve kurşun asker sözü konusu olunca, Yeniçarşı'da 1940'ların sonlarına kadar faaliyet sürdüren bir dökümhanede çeşitli oyuncak türlerini bulmak mümkündür. İlginçtir ki, çeşitli giyim, züccaciye, ev eşyası reyonları arasında oyuncaklara da yer veren Karlman'ın oyuncakçılığı 1926'dan sonra başlamıştır. Japon Nakamura Mağazası ise 1910'larda ilk dükkânını Çiçek Pasajı'nda (eski adı ile Cire de Pera ya da Hristaki Pasajı) açmıştır.

Sadece oyuncakçılık yapmayan Japon Mağazası'nın İstiklal Caddesi'ne açılan geniş, uzun vitrinlerinde oyuncaklar sergilenirdi. Askerler, kaleler, tanklar, deniz motorları, boy boy yelkenliler, gemiler, tabancalar, tüfekler, tahta kılıçlar, kovboy şapkaları, asker ve itfaiyeci miğfer ve üniformaları, çeşit çeşit kuklalar, minyatür mutfaklar, buzdolapları ve bunların boylarına uygun mutfak takımları, alçıdan yemekler, meyveler, sebzeler, garnitürlü piliçler, pastalar ve "füme" jambonlar. Sağ vitrinin giriş kapısına yakın köşesinde kimonolar, Japon

⁶ Scognamillo Giovanni, "Beyoğlu Oyuncakçıları", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, haz. Bekir Onur, İstanbul 1994, s. 139.

bebekleri, yelpazeler, şemsiyeler ve akvaryumlar sergilenirdi. Sol taraftaki vitrin ise züccaciye çeşitlerine, Çin ve Japon porselen takımlarına, ejderhalarla süslü vazolara ayrılmıştı. Selim İleri, Japon Mağazası'nı anımsadığında, yukarıda saydığımız oyuncaklara ek olarak taş bebekleri, oyuncak ayıları, tahta evleri, desenli küpleri, kâğıt fenerleri, tırtılları da sıralıyor.

İstiklal Caddesi'nin çok önemli ve en uzun ömürlü oyuncakçısı olan Japon Mağazası'nın bir rakibi ya da alternatifi olarak 1930'da kurulan Çocuk Bonmarşesi, ise oyuncaktan başka bir şey satmıyordu. Burada satılan oyuncaklar arasında irili ufaklı palyaçolarla askerî oyuncaklar; Alman malı, topraktan yapılmış piyadeler, denizciler ve iki parçalı (at ve binicisi) atlı subaylar sadece bazılarıydı. Bunların içinde bayrak taşıyanlar, yere uzanmış ateş edenler, el bombası fırlatanlar, makineli tüfek kullananlar da vardı. Bunlara ek olarak burada kaleler, kamyonlar, tanklar, motosikletler; savaş yıllarının savaş oyunlarının kaçınılmaz malzemeleri de bulunurdu. Ayrıca yerli malı, tornadan çıkma, bazen insan kalıbında ve bowlingde olduğu gibi bir topla devrilen "köy oyunu" vardı. Birbirlerine eklenen saç şekillerden oluşan "mekano" ise eğitici bir oyundu. Bir çeşit leogonun atası olan mekano ile köprüler, vinçler, Eyfel kuleleri yapmak, yapabilmek ayrı bir zevkti. Tenekeden dev kelebekler, çelik çomak oyunları, hacıyatmazlar, toplar ve Eyüp işi cambazlar ise yerli malı oyuncaklardandı.

"Kuklalar Hastahanesi" diye bilinen Hocopulo Pasajı'ndaki dükkân vitrininde ve atölye bölümünde çeşit çeşit bebekler ve bebek parçaları, eller, kollar, bacaklar, gövdeler ve kafalar bulunurdu. Bu oyuncakların kiminin kolu kırık, kiminin bacağı

ezilmiş, kiminin başı kopmuş veya yarılmış, kiminin gözleri yerinden çıkmış gibiydi.⁷

Cumhuriyet döneminde talep ve çeşitliliğin artması ile, ithalat ve pazarlama sektörel olarak büyümüştür. Bu dönemde Marpuççular semtinde Spiro Giokas Müessesesi kurulmuş ve kurucusundan sonra yerine geçen Nikoli Mihalidis (d. 1916-ö. 1985) de az da olsa bu işi yapmaya çalışan imalatçılara destek olmuştur.⁸ İlk imalatçı kabul edilen Hamdi Dünder ise ithal malı "resimli küp" adlı oyunuyla oyuncak sanayine girmiş ve bunu geliştirerek inşaat oyunları ve "matador" oyunu imalatını gerçekleştirmiştir.

Zamanla değişen zevklerle oyuncak endüstrisi de bir değişime uğrayınca oyuncaklar, büyük mağazalarda, eczanelerde, marketlerde, züccaciyelerde ve sokak tezgâhlarında da satılmaya başlanmıştır.⁹

⁷ Giovanni, "Beyoğlu Oyuncakçıları", s. 139-143.

⁸ Bekir Onur, *Oyuncaklı Dünya*, Ankara 2002, s. 158.

⁹ Giovanni, "Beyoğlu Oyuncakçıları", s. 139.